

Erken Modern İngiltere'de Türk İngesi

ANDERS INGRAM

ÇEVİRİ: KADİR PURDE

TIMAS TARİH

GİRİŞ

kudretli Türk İmparatorluğu... küçük bir başlangıçtan dünyanın en büyük korkusu oldular, Asya'nın, Avrupa'nın ve Afrika'nın birçok yüce ve kudretli krallığını boyundurukları altına alarak dünyanın geri kalan krallıklarını yok olmakla tehdit edecek kadar gururun zirvelerinde büyüdüler; kendi ağırlıklarından başka hiçbir şeyle meşgul değiller.^{1*}

Osmanlı İmparatorluğu'nun on altıncı yüzyılın ilk yarısında Orta Avrupa ve Akdeniz'de yayılmacı bir askerî, iktisadî ve siyasî mevcudiyet olarak sahneye çıkışı, Avrupalı yazarları bu hadiseler ve onların arka planları ile yoğun bir şekilde ilgilenmeye mecbur etmiştir. Richard Knolles'in yukarıdaki satırları yazdığı on yedinci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun "halihazırda -hatta belki de ezelden beri-var olan"² mağrur gücü, zenginliği ve büyüklüğü Avrupalı çağdaşları için o kadar izahtan vâreste idi ki sadece korku değil, hayranlık da uyandırıyordu. "Türklere" dair referanslar yahut imalar her yerde hazır ve nâzir olmuştu; herhangi bir türde yahut bağlamda bilfiil rastlanılabildi. Bununla birlikte; Osmanlı ilerlemesini hem tarif hem de izah etmeye çalışan tarihsel yazım da Osmanlıların genişlemesi karşısında Avrupalıların sorduğu temel soruları irdelemek için bilhassa uygundu.

1 Knolles (1603), sig. A4 v.

* Kitap boyunca, 15 ila 18 yüzyılda yazılmış İngilizce metinlerden sık sık alıntılar yapılmaktadır. Bu alıntıların tercüme edilmesindeki yardımlarından dolayı Dr. Abdullah Yıldız'a ve Hatice Nur Keskin'e içtenlikle teşekkür etmek isterim. [mütercimim notu].

2 George Sandys, *A Relation of a Journey begun Anno Dominus 1610* (Londra: W. Barret için, 1615), 46.

Bu Türkler nereden gelmişlerdi ve kimlerdi bunlar? Onları durdurmak için ne yapılmalıydı? John Shute 1562'de şöyle yazmıştır:

bu kitaplar... Türklerin nereden geldiklerini, Küçük Asya'ya ilk ne zaman geldiklerini, ne durumda olduklarını, savaşlarını ve bu savaşları hangi uluslara karşı yaptıklarını, elde ettikleri zaferleri ve bunları nasıl kullandıklarını, şu anda hâkim olup idare ettikleri o güçlü devlete hangi yollarla ulaştıklarını beyan ediyor...³

Bu kitap; Osmanlı'nın Avrupa'ya yayılması döneminde (1453 İstanbul'un düşüşünden 1700 Karlofça Antlaşması'na kadar olan dönemde) İngilizlerin Türk tarihini yazma girişimleri hakkındadır. Kitapta; İngiliz yazarların, Avrupadaki Osmanlı ilerlemesine bir cevap olarak gelişip kıta genelinde yaygınlaşan bir Türk tarihi söylemini şekil, teamül ve muhtevasıyla benimsedikleri ve bu söylemi İngiliz bağlamlarında yeni anlamlar kazanacak şekilde uyarladıkları ileri sürülüyor. Daha sonra, bu konunun İngiliz yazarları için neden önemli olduğunu irdelenip onların kullandıkları materyaller derleniyor, yazarların ve yayıncıların çalıştıkları bağlam araştırılıyor ve Osmanlı yayılmasına dair İngiliz reaksiyonları, gelişen İngiliz-Osmanlı ticareti ve diplomatik ilişkilerden doğan Türk anlatılarıyla karşılaştırılıp kıyas ediliyor. Bu teferruatlardan başkaca, tarih yazımının, erken modern dönem İngiliz yazarlarının Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl anlayıp yazdıklarına dair merkezi bir unsur olduğunu ve bunun modern akademisyenlerin -tam olarak görmezden gelmeseler de- ihmal ettikleri ama erken modern dönemdeki İngilizlerin Türklerle olan ilişkilerini şekillendiren de bir unsur olduğunu iddia ediyorum.

Bu tartışmanın merkezinde şu iddia yatmaktadır: Tarih yazımı, Osmanlıların hipotetik/varsayımsal kökenlerini ve hanedan tarihini tarif etmekle kalmaz; aynı zamanda bu hadiselerle daha geniş ahlaki, dinî, felsefi veya siyasî çerçeveler ve anlatılar içinde daha derin bir anlam yükleyerek dünya genelindeki agresif Osmanlı ilerleyişini açık-

3 Andrea Cambini ve Paolo Giovio, *Two Very Notable Commentaries*, çev. John Shute (Londra: Humfrey Toye için Rouland Hall, 1562), EEBO içinde, sig. *1 r.

layıp bir bağlama yerleştirir. Türkleri tarif yahut tasvir eden erken modern dönemdeki İngilizce eserlerin büyük bir çoğunluğu arasında tarihsel yazım en ikna edici, detaylı ve belagat açısından dört başı mamur anlatılardan bazılarını üretmiş ve seyahatnamelerden tiyatro oyunlarına kadar diğer türlerin yazımında kaynak malzeme görevi üstlenmiştir. Erken modern dönemdeki Türkler hakkında önde gelen iki İngiliz otoritenin ikisinin de tarihçi olması tesadüf değildir. İlk büyük İngilizce anlatıyı yazan Richard Knolles (ö. 1610); Bryon, Samuel Johnson ve Robert Southey tarafından tasdik edilip referans verildiği on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıla kadar çok sayıda erken modern dönem yazarı tarafından kullanılmış, alıntılanmış, atf yapılmış ve kendisine mâl edilmiştir.⁴ Çoğunlukla ilk elden bilgilere dayanarak ilk sistematik İngilizce anlatıyı üreten Paul Rycaut (1629-1700) Montesquieu, Adam Smith, Racine, Leibniz, Temple, Locke, Cantemir, Byron ve 14. Louis'nin Başbakanı Bourbon'un yazdıklarını etkilemiş; *Present State of the Ottoman Empire* (1666) [Osmanlı İmparatorluğunun Halihazır] isimli kitabı en az altı Avrupa dilinde

4 Samuel Johnston, *The Rambler*, II (Londra, 1767), 95:122, 18 Mayıs 1751 Cumartesi; Robert Southey, *The Life and Correspondence of Robert Southey*, Charles Cuthbert Southey, ed., II (Londra: Longman, Brown, Green and Longmans, 1850), 271, Southey'den Coleridge'e, 'Greta Hall, 12 Mart 1804. 1804'; Byron'a gelince, Kont Pietro Gamba, 31 Ocak'ta Alexander Mavrocordato'nun Missolonghi'ye varışından kısa bir süre sonra Byron'ı ziyaret ettiğini kaydetmiştir (onu devrimi desteklemek için Yunanistan'a gitmeye ikna eden Mavrocordato'ydu). Türk tarihi ve Osmanlı İmparatorlarının soyağacı üzerine sohbet ederlerken Byron "Türk tarihi [yani Knolles] çocukken bana zevk veren ilk kitaplardan biriydi: ve inanıyorum ki daha sonra Levant'ı ziyaret etme isteğim üzerinde çok etkisi oldu ve belki de şiirlerimde görülen oryantal rengi o vermiştir", bkz Pietro Gamba, *A Narrative of Lord Byron's Last Journey to Greece* Extracted from the Journal of Count Peter Gamba who Attended his Lordship on that Expedition (Paris: A. and W. Galignani, 1825), 144. Ayrıca Byron, Issac D'Israeli'nin *Literary Character* adlı eserinin bir kopyasının kenarına şunları yazmıştır: 'Knolles, Cantemir, De Tott, Lady M. W. Montagu, Hawkins'in Mignot'nun *History of the Turks* adlı eserinden yaptığı çeviri, *Binbir Gece Masalları*, doğu hakkında rastlayabildiğim tüm seyahatnameler, tarihler ya da kitaplar, Rycaut'un kitabının yanı sıra bunların hepsini on yaşıma gelmeden önce okumuştum'... Yayıncı Murray bu açıklamalı kopyayı yazara göstermiş, o da sonraki bir baskıya not olarak eklemiştir, bkz: Issac D'Israeli, *The Literary Character*, illustrated by the History of Men of Genius, 3. baskı, I (Londra: Murray, 1822), 102.

basılmıştır.⁵ Tarih yazımı, tarih yazımının şekli ve teamülleri, önde gelen ve daha az bilinen isimleri, erken modern dönem İngiltere'sinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ehemmiyetini tarif ve tavsif etmekte kritik bir rol oynamıştır.

TARİH VE SÖYLEM

Bu kitaptaki yaklaşımım, bu alanın daha önceki bilim adamlarının çalışmaları üzerinde yükselse de entelektüel tarihin ve kitap tarihinin usul ve yaklaşımlardan da yararlanarak onları tamamlıyor. Türkleri, erken modern yazımda bir figür olarak tasavvur edip onların etrafında kümelenen karmaşık basmakalıp sözleri, çağrışımları ve mecazları araştırmaktansa Türk tarihine dair İngiliz yazımına odaklanıp bu eserlerin üretildikleri bağlamları ve onlarla ilgili tartışmaları inceleyeceğim. Bu yaklaşım yazarlar ve onların bağlamlarının yanı sıra eserlerin kazandığı genel şekli, bu eserlerin retoriklerini ve dillerini, istifade edilen kaynakları ve bu çalışmaların çağdaşları tarafından nasıl okunduğunu da merkeze almaktadır. Ayrıca; bu kitapların maddî birer nesne olarak üretildikleri bağlamı, kimler tarafından ve kimler için basıldıklarını, hangi formatları aldıklarını ve Türk tarihi üzerine yazmanın erken modern dönem İngiltere'sinin daha geniş kitap dünyasında nereye oturduğunu da irdelemeye çalışacağım.

Bu yaklaşımı örneklendirmek için Richard Knolles'un; Samuel Chew, Gerald MacLean, Nabil Matar, Daniel Vitkus, Matthew Dimmock, Matthew Birchwood, Richmond Barbour, Jonathan Burton ve Aslı Çırakman da dâhil olmak üzere bu alandaki neredeyse bütün akademisyenler tarafından alıntılanan ve Osmanlılara 'dünyanın deşeti' dediği renkli tanımlamasını ele alalım. Bu akademisyenler bu ifadeyi genellikle ya İngilizlerin Türklere karşı simgesel bir yaklaşımı olarak ya da "Türk" figürünün ötekiliğine yahut farklılığına işaret eden genel bir söylemin parçası olarak telakki etmişlerdir. Bense, bu ifade-

5 Rycout'un eserlerinin ve entelektüel mirasının çevirilerinin tam bir değerlendirmesi için bkz. Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678* (Oxford: Clarendon Press, 1989), 44, 45 ve ek 1, 294-97.

nin (yani 'dünyanın dehşeti' ifadesinin) Knolles'in kullandığı birçok kaynaktaki edebi bir basmakalıp söz olarak bulunduğunu gösterecek ve bu mecazın kullanımının o dönemki tartışmalarda görülen Türk tasvirini nasıl aksettirdiğini tartışacağım. Bundan başka, yukarıdaki akademisyenlerin hiçbiri Knolles'in çalışmalarını yahut bu çalışmaların entelektüel tarih veya kitap tarihi içindeki bağlamını detaylıca izah etmek işini üstlenmedikleri için onun kaynaklarını, yayıncılarını, hukukî tarihini, korsan yayıncılığı ve okuyucu kitlesini detaylarıyla inceleyeceğim. Her ne kadar yukarıdaki akademisyenlerin çalışmalarına sırtımı yaslasam da entelektüel tarihi vurguladığım buradaki mesaimin, İngiliz yazımında Türklere dair çalışmalara yeni bağlamlar kazandıracığını ümit etmekteyim.

İngiliz yazarlar Türklerin tarihini yazarken kendi imgeleri, yapısal ve retorik modelleri olan daha önceki Avrupa tarih yazımının mevcut külliyatından yararlandılar. Evveleminde; bu söylemden normatif varsayımlar, tartışmalar ve cüzi ayrıntılar yahut da münferit detaylarda doğru kabul edilip sürekli tekrarlanan olgular devşirdiler. Örneğin Osmanlı hükümet şeklinin 'Devletin Tiranlığı, Baskısı ve Zulmu' ile karakterize edilmesi yaygın bir normatif varsayımdı.⁶ Burada 'Tiranlık' basit bir hakaret terimi değildir, bilakis aşağılayıcı bir güç yüklenmektedir. Şöyle ki neo-klasik siyasî bir kategori olarak bütün bir dönem boyunca Osmanlılara ilişkin tanımlama ve gözlemleri şekillendiren üstü örtük yapısal ilişkiler matrisine imada bulunur. Bu tarz kavramsal yüklerin yanı sıra İngiliz yazarlar; çok çeşitli yerleşik yahut varsayılan detayları da benimsemişlerdir. Türklerin "ırsî olarak Barbar İskitlerin soyundan geldikleri"⁷ne⁷ dair yaygın iddia daha önceki bir Hümanist tarihçi kuşağının tartışmalarından tevarüs edilmiştir. Bu tarz basmakalıp sözlerin yanında bir dizi tarih, zaman, şahıs, yer, anekdot ve benzeri şeylerin (örneğin 'Tangrolipix'lerin Selçukluların kurucuları olduğu) durmadan tekrarlanıp dolaşıma sokulduğu anlaşılmaktadır.

6 The Present State, sig. A4 v.

7 Bartolomej Georgijevic, The Ofspring of the House of Ottomanno (1569), çev. Hugh Goughe, EEBO içinde, sig. B1 r.